

HERMÁNYI DIENES JÓZSEF: NAGYENYEDI DEMOKRITUS

Sajtó alá rendezte és az utószót írta: Klaniczay Tibor. Bp. 1960. Magvető K. 461 l. (Magyar Könyvtár)

„Valaki vagy atyámfia, aki e gyűlevész egyszeri-másszori írásra akadsz, ne ítélj meg!” — kéri olvasóját Hermányi Dienes József, a 18. század egyre ismertebbé váló írója. Túlzottan kritikus aggodalma munkáival szemben feleslegesnek bizonyult: majd két évszázad viszontagságos vagy közömbös évei másfél száz kötetnyi írását túlnyomórészt az ismeretlenségbe szórták szét. Nem csoda hát, ha a megítélés is vártott magára. Kelemen Lajos és György Lajos jelentős kezdeményezései után csak a legutóbbi évek állították őt előtérbe. Ma már mintegy tizenkét meglevő munkáját tartjuk számon, amelyeknek feldolgozása mindinkább sürgető feladattá válik. A nagy életműből minden bizonnyal legkiemelkedőbb irodalmi alkotás a 18. század köz- és magánéletét teljességben ábrázoló *Nagyenyedi Demokritus* című anekdotagyűjteménye, melynek közreadása most végre megtörténhetett. Klaniczay Tibor utószava pedig az anekdoták számos olvasójában kialakult méltó „ítéletet” foglalhatta össze, midőn e művet a magyar próza egyik fontos fordulópontjaként tárgyalja.

György Lajos az anekdotagyűjtemény részleges kiadásával sokat tett Hermányi irodalomtörténeti elismerése érdekében. Ez a kiadás azonban nem adhatott alapot sem a mű, sem az író átfogó bemutatásához, mivel abból egyrésztől az arisztokráciát és az egyházat gúny tárgyává tevő írások — 1943-ban szükségyszerűen — kimaradtak, másrésztől a túlzottan szemérmes ítélet a legjellemzőbb történeteket rekesztette ki, vagy fosztotta meg az egyes anekdotákat lényegüktől. A mostani kiadás teljes, s így természetes, hogy az említett válogatásból nyert kép erősen módosul, sőt csak ezután nyílik meg a lehetőség behatóbb értékelésre. Nagyon az elején, mondhatni még a kérdések felvetésénél tart az irodalomtörténet Hermányi esetében, s csupán ennek a műnek olvasója is számos szerteágazó problémával találja szembe magát. Klaniczay Tibor fővonalakban kiválóan tisztázza, elrendezi a bonyolultan kuszált szálakat, elhárítja a fő akadályokat az elkövetkező részletvizsgálatok számára. További kutatásra ugyanis még tág tér nyílik: részletekbe hatolni, elemezni, egyszerű alapos feldolgozást adni beváltatlan, hálás feladat maradt. Ez a munka még sok meglepetést, egyes kérdésekben változást hozhat, s az így értelmezett kezdeti stádiumban szükségyszerű, hogy bizonyos pontok vitathatók maradtak a kötet megjelenése után is. Megelégedésünkre szolgálna, ha ezúttal ezek közül egy-kettőt csupán érinteni tudnánk.

Klaniczay célratörő pontossággal tapint a lényegbevágó kérdésekre. Egyik ilyen kiinduló tétele az anekdoták prózánkbeli és műfaji hovatartozása tekintetében, hogy Hermányi e műve közvetlen leszármazottja a magyar memoár irodalomnak. A memoár műfaj ugyanis fejlődésének végén fordulóponthoz érkezik, s a születő mű a prózának már egy objektívebb formáját veszi fel, többek között az emlékiratokba ágyazott anekdotikus történetek önállósulnak. A megállapítás ténye, gondos indokolása teljes egyetértésünkkel találkozik, azonban a folyamat mikéntje, és ennek a származtatásnak szinte egyedüli hangsúlyozása már kétségeket vet fel. Az alakulásnak, formálódásnak ebben az állapotában más ható-erőkkel is számolnunk kellene. A magunk részéről is hangsúlyozzuk az emlékirat műfaj döntő közrejátszását, a még idezárt anekdotaszerű részletek szerepét, de indokolatlannak érezzük a *közvetlen anekdota* — *előzmények* háttérbe szorítását, mellőzését. „Lehettek direkt műfaji példaképei”, „mintha tanult volna az anekdota irodalom külföldi és hazai előzményeiből” — írja Klaniczay —, ezekre azonban nem tér ki részletesen.

A felvetett kérdés minden bizonnyal bonyolult: A számontartott anekdotagyűjteményeinket, amelyek idegen minták szoros követése útján jöttek létre, (pl. Kónyi J., András S.) időben Hermányi valamennyit megelőzi. Szerzőnk esetében mégis szembeötlő, ennek a különálló műfajnak követése is. Művében — igaz — az anekdota közkinccs nyomai elmosódnak, s különösen kevés jele van a külföldön már gyűjtött, írásba foglalt példák átvételének, de annál inkább jelentős, hogy Hermányi ebben a vonatkozásban *hazai hagyományhoz fordul* mind tartalom, mind formában. Ennek a hagyománynak régtől való meglétéről tud ugyan az irodalomtörténet, de valószínűen a tárgy profán volta miatt a *Nagyenyedi Demokritus* előtt csak szórványosan, minimális számban foglalták azokat írásba. Ami kevés szövegyszerű anyag rendelkezésünkre áll, az is alaposan megsűrve, főként a vallásos prédikáció-irodalomban található. Bod Péter „Szent Hilárius” című anekdotagyűjteménye, amely a Demokritus írásával egyidejűleg hagyja el a sajtót, már sok tekintetben értékes támpontokat nyújt, bár javarészt az is külföldi példák követésének bizonyul. Hermányi viszont valóságos tárházat nyújtja a jellegzetesen magyar vagy magyarrá vált, sok esetben népvé alakult anekdotázás koráig felhalmozódott hagyományának. Először is

lepereg előtünk az anekdoták alkalmaztatási módja, megelevenednek a személyek, akik ezt a szórakoztató műfajt fenntartották: az „igen elmés és jádži emberek”, a „Mimus és Momus théátrumra” alkalmas „asztali emberek”, akik az „udvari bolond” szerepét is vállalják mások nevtettetésére, akik nemesek és papok szavát tudják „majmozni”, rengeteg „tréfát” ismernek, rendszeresen „nevetéses dolgaik” vannak stb. Nem csoda, hogy szerzőnknél egy-egy ilyen alak köré valóságos anekdota-fűzér kerekedik, sőt maga is nem ok nélkül mondja, hogy ilyeneknek a „facetiáival árkusokat tölthetnénk be”. Gondosan számbaveszi ezt a szórakoztató rendet, név szerinti is feljegyzi, hogy például korábban a Kemény családnál ki volt a két „igen tréfás asztali ember”, hogy a múltban például kik „bolondskodtak Teleki Mihály előtt” stb. Az irodalomtörténetben is számoltartott tréfacsinálóról, anekdotázóról, Vida Györgyről ugyancsak megemlékezik, akinek facetiái és jeles tréfái közül — mint ő írja — „sok most is emlékezetbe vagyom, s én felirok ide néhányat, hogy el ne felejtődjenek oly könnyen” (141. sz.).

Érzi Hermányi, ha pontos megfogalmazást nem is tud adni róla, hogy valami meglevő és elterjedt szóbeli műfaj megőrzője, folytatója, rögzítője ezzel az írással. Többször problematizál egy-egy eset megőrkítések: erről vagy arról a témáról ilyen vagy olyan „nevezetes példát hallott” már, amazt „beszélük”, egy másikról nem tudja, hogy „históriának vagy példabeszédnek” nevezze-e stb.

Jól lememorálható a hagyományos anekdotázó mód őrzése az olyan részeken, amikor az anekdota nyelvünknek egyes különös jelenségeihez kapcsolódik, vagy amikor annak témája is egyenesen nyelvi érdekességből adódik. Hasonlóképpen már többszörösen felhasznált megoldásokkal állunk szemben, midőn a sokszor egészen népies kérdés-feleletek elmés csattanói elevenednek meg, vagy midőn apáról fiúra menő gúnynevek, város és falú csúfolások kerülnek sorra stb. Mindezeknek az eseteknek ősbib, kezdetlegesebb volta erősen a forrásterületekre utal. Nemegyszer jellemző módon egy-egy szólásmondás hajdani eredete tréfás történettel oldódik fel. Hermányi tisztán látja a régtől kezdett folyamatot, s mint írja, „tréfákból támadtak ama magyar példabeszédek”, amelyeknek eredete „elnyomult”. Ilyenre számos példát hoz: „Jársz mint az Orbán lelke”, „Nyert ebben, mint Bertók a Csikban”, „Te sem vagy jobb a Deákné vásznánál” stb. (189).

A tárgyválasztás további esetei is nyilvánvalóan árulkodnak. A már régóta közkézen forgó, jellegzetes anekdota tényezők jönnek elő sűrű egymásutánban. Ez még akkor is felismerhető, ha eszmei mondani-

valójuk szerzőnk kezében már előbbre mutat, azaz ha már saját korát fejezi ki. Ilyenféleképpen jelenik meg a hárijánoskodó, a ravasz, a buta de tudálékos ember, a cigány, a tót, a gazdagot megréfáló szegény, a mitsem lövő, de dicsekvő vadász — továbbá a különböző emberi gyengeségeket hordozó típusok: az együgyű, a selyp, a kopasz, a bajusz- és szakálltalan, a sánta, a félszemű, a kancsal, a gyakor borozó stb. Ide tartozik még a régtől kedvelt asszonycsúfoló, buzdító esetek jó része is. Az anekdoták évszázadok alatt kialakult típusait képviselik például a durcás, akaratos feleségek, a mérges és nyelves asszonyok, a házastársak és részegeskedők, a férfi erején és szérin túljárók, a vert ember — vert asszony ismert helyzetei, melyeknek előadásában szerzőnk minden bizonnyal régi nyomokon indul s halad is, míg kora eseteit nem illeszti azokhoz.

Hermányit személy szerint tudatos érdeklődés vonzza az anekdota műfajhoz. Az utószó kiemeli, hogy a szerző tudós ember volt, műveltségének összetevőit bőségesen elemzi, de nem esik szó arról az egész életét betöltő sajátos felfogásról, amely őt e műfaj művelésével szorosan összefűzte. Rettégi György és más emlékirók (pl. Köpeczi Bodos Sámuel) egyaránt úgy vélekednek Hermányiról, mint érdekeseket, jókat mondó emberről, kinek nyájás beszédén, gyakran előforduló tréfáin eleget lehet nevetni. Emellett az író maga is vall személyes, anekdoták iránti különös vonzalmáról: megírja, hogy már gyermek- és ifjúkorában miképpen nem mulasztotta el a kínálkozó alkalmat tréfacsinálásokra, s a későbbiek során is hogyan cselekedett „tréfából” egyet és mást, hogyan mondott alkalomadtán derűs „példabeszédeket” mások szórakoztatására. Csak természetes, hogy igen sok anekdota saját személyéhez kötött. Szerzőnk életében a „jádži valóság”, a „gyűlevész íráskol”, a „díb-dáb dolgok” jelentős szerepet játszanak, s ez magyarázza, hogy egyéb munkáit is az anekdotázó magatartás jellemzi. Ezt tapasztaljuk a papok és püspökök életéről szóló munkájában, de még vasikos prédikáció-gyűjteményében is. Mindegyik tele van anekdotákkal, s több ízben a Demokritos darabjait is felismerhetjük bennük. Van olyan kéziratos munkája is, amelyben egyik neves emlékirónk művét a legbiztosabb kézzel úgy dolgozza fel, hogy abból kizárólagosan az anekdotákba illő részeket emeli ki, míg a többi felett érdektelenül tovább lapoz. (Ez utóbbi megállapítás persze az anekdoták és az emlékiratok elválaszthatatlan kapcsolatát is bizonyítja.)

Kora Erdélyének megelevenítésekor Hermányi elsősorban a *hitelesség igényével* lép fel, s a költött mese, a fikció egészében még hiányzik. Nincsenek meg már nála azok a szubjektív módosító tényezők sem, amelyek

emlékiróinkra még annyira jellemzőek voltak. De az objektivitás, s nem utolsósorban az anekdotát kereső és azt bonyolító magatartás magával hozza, hogy ne csupán a hétköznapi krónikása legyen — miként az utószóban olvashatjuk —, hanem a fő igazságon belül maradva válogasson, s a választott műfaj követelményei szerint alakítson, módosítson is. Nem egészen Tinódi sajátos 18. századi mása tehát ő, hanem ha már az utószó nyomán a 16. századnál maradunk, sokban inkább Heltaira és Bornemiszára is emlékeztet írói arculata:

Nincs Hermányi anekdotagyűjteményében egységesen megvalósított rendező elv, mégis a hallott, olvasott vagy tapasztalt esetek buja áradásából kiviláglik, hogy munkájának fősodrása már a polgári világ újszerűbb témái, s azoknak magasabb rendű ábrázolása felé irányul. Amellett, hogy a hagyományos anekdotakincs esetei, a népi szokások, a kuriózumok, a diák és papi élet történelmi rendre megelevenednek még, az anekdoták fősúlyát már a *polgári magánélet*, főleg a szerelem, s az ezeken belüli bonyodalmak ábrázolása teszi ki. Mind megannyi különálló regényes téma, s itt a részletek bonyolításában, a meseszövevény árnyalásában a hitelesség igénye eltörlődik, és Hermányi egyéni látásmódja előtérbe kerül. Ezzel a tevékenységgel pedig, ha még nem is ér el tökéletesen, művészi szinten kidolgozott szépprózát, már témában és a részletek kidolgozásában arra az útra talált rá, ami kedvező körülmények között egyenes irányban vezethetne a későbbi regényirodalomhoz. Csupán néhány téma példakénti említése meggyőző az elmondottakról. Messze fő helyen szerepelnek a szerelmek, házasságok újszerű bonyodalmai: jónéhány anekdota tárgya például a házasság által vagyont, biztos polgári életet kereső ember sikere avagy poruljárása; nem egy foglalkozik a gazdag és öreg férjnek, a fiatal feleségnek, valamint a csábítónak modern háromszögével, titkos szerelmi levelezésekkel, álruhás találkákkal stb. Feltűnik a kalandokat kalandokra halmozó ifjú, a megengedett házibarátság újított figurája, se szeri, se száma a válásoknak és az ezt megelőző bonyodalmaknak. Rendre említhetjük tovább az olyannyira jellegzetes esetek típusait: a felszarvazott férjeket, a hámfán kívül taposó szépasszonyokat, az orruknál fogva vezetett féltékenyeket, a papucsférjeket, az ezermesterségű cselészövevényeket stb. Vannak olyan történelmi is, amelyek egy-egy család teljes bonyodalmas életének keresztmetszetét adják, magába sűrítve egy egész regény cselekményének szerteágazó viszonyait. — Mindezeknek a témáknak előadásában, bonyolításában következetesen felismerhetjük a még annyira hiteles események menetébe való írói beavatkozás előnyös nyomait.

A *Nagyenyedi Demokritos* a bomlófélben levő feudális világ nagy leleplező műve. Eszmei és történelmi szempontból az utószó helyesen és találon a feudális világ és a polgári fejlődés határán helyezi el a művet. A problematikus csak annak értelmezése marad, hogy vajon milyen arányban tekinthető Hermányi egészében még a határvonal feudális oldalán. Mi úgy érezzük, mintha az új kor szak bizonyos elemei a határvonalon helyenként, de elég szép számban áttörve, nagyobb erővel volnának jelen, nem egy kérdésben sokkal előbbre nyomulnának, mint ahogy az utószó részleteiből ez kiderül. — Most csupán pár ponton érintem ezt a problémát: Milyennek itéli, milyennek ábrázolja a „főrangúkat”? Bizonyos, hogy nem forradalmi alapon támadja őket. Ezt eléggé indokolja is kora. De lefesti őket úgy, ahogy ezt még előtte nem tették. S ebben már tökéletesen a *polgári író litásmódja* teljeseedik ki. Leleplezésében nem használ nagy szavakat, átkokat, nincsenek lázadó, szenvedélyes gondolatai, de van, ami a korabeli helyzetben a lehetséges legtöbb: a lenézés, a gúny, a kinevetés és kikacagtatás. Az ilyen eljárás „bálványdöntő” erejére már mások rég rámutattak. Vessünk mi példának okáért egy futó pillantást a sok anekdotájában szereplő báró és gróf Toroczkaik családra, amelynek egyik ága évekig pártfogolta Hermányit Toroczko-Szentgyörgyi papságában. A nemes család egyik tagját „igen együgyű tudatlan úrnak” jellemzi, a másikat az „akadozó beszédűt” úgy mutatja be, mint akit a dajka „kised korában elejtett”, a harmadikat meg, a „nagy kancsal urat” — aki mások adatai szerint fogarasalföldi főkapitány és királyi kincstárnok volt — neveltség-szituációban „dolga végzése közben” eleveníti meg. (224, 70, 46). Egyébként Hermányinak nemesség-ábrázoló magatartását híven tükrözi egyik történetének szentenciája: „minden méltóságos familiában vagyon egy-egy bolond” — majd ezt az anekdota kedvéért így toldja meg: „De bizony némely familiában három is vagyon” (137). Nem sokkal különböző eljárásban részesülnek a felsorakozó nemes familiák sem. A földesúrtól a főispánon keresztül egészen II. József császárig sajátos iróniával jelenik meg a kor vezető társadalma. II. Józsefet pl., aki ekkor még csak „ausztriai ércherceg”, „ugyan szajhült legény az a Józsi” felkiáltással jellemzi egyik anekdotájának hőse. Hermányinak ez a beállítási módja egyaránt mutatja eszmei hovatartozását és prózájának polgáriasság szintjét, aholis a nagy emberek, az érdemmel vagy érdem nélkül felső polcon levők következetesen alászállni kénytelenek a régi magasságokból.

Érdekes, hogy a fentiek szerint ábrázolt uraságokkal szemben már megjelenik, sőt kiteljesedik szerzőnkél az *a népi alak*, aki túljár a nemes eszén: rászedi, becsapja s

kineveti őt. Így tesz pl. Kovács Marci, „so-kacska gyermekük jobbágy”, aki „együgyű selyp” földesurát mesteri módon állítja falhoz. Hasonlóképpen cselekszik „egy Rétyi nevély fortélyos, rigolyás mester”, aki amellett, hogy lóvatesz egy „nyúluszájú, csúf, de főran-gú embert”, még ki is gúnyolja, s a Duna más partjáról vérig bosszantja. (100, 40.)

A Habsburg-uralommal szemben a teljes lojalitás jellemzi Hermányi írását, húzza alá az utószó. Ez a lojalitás azonban érzéseink szerint inkább csak annak tökéletes látszata. Hermányit is, miként Bod Pétert és másokat, a Rákóczi-szabadságharc utáni reménytelen időszak hallgatásra, sőt lojalis nyilatkozatok hangoztatására kényszeríti. Nagyon jellemző, amit szerzőnk egy kéziratot munkájában megírt a Habsburg-hatalomra vonatkozóan: „Uralkodó nemzet által lett a romlás, amelyről az igazat is kimondanunk féltelmes”. De számos jel mutat arra az anekdotákban is, hogy lojalitása nem valami szíve szerinti meggyőződés. Csak egy példát említek a sok közül: Feljegyzi Hermányi, hogy 1762-ben német lett a guberniumi elnök. Ennek működését „a szegény haza megmaradása” szempontjából olybá veszi, mint aki „csigáz, gyötör, vagy igazgat.” Ennek a gúnyos megjegyzésnek értelmi és érzelmi iránya cseng ki Hermányi egész Habsburgokról vallott felfogásából, a számos németeket szerepeltető anekdotából is. — A Rákóczi-szabadságharc, a kurucvilág értelmezése vitathatatlanul árnyoldala a Demokritusnak. Ennek magyarázatában a „félelmesség”-en túl az is döntő, hogy az anekdotáiról itt sem a nagy történelmi eseményre tekint, hanem ennek a kornak visszá, apró-cseprő ügyeire, a „szabad libidóra”, az anekdotás helyzetekre.

Szabadabbak a lehetőségei vallási tekintetben, jóllehet ekkoriban a katolikus előretörés Habsburg térhódítást is jelent. Természetesen Hermányi ezért itt sem harci sisakban támad. Van erre más sajtós és hatékony eszköze. „Jádszi szóval” akarja „bédugni” az ellenfelek száját, s felhasználva az évszázados hagyományt is, de főleg a modern próza tematikájával és eszközeivel kinevetésre ítéli őket. Legalkalmasabbnak véli erre, hogyha a papok, barátok magánéletét, nőügyeiket, szerelmeiket foglalja pajzán történetekbe. Ilyenek pl.: a plébános, ki a falu minden leányát „megszepleszté”, a „csuklyás minorita”, aki egy igen szép menyecskével „megvoná magát a malom árka mellett” stb. Ezen túl számos anekdotában szerepel a már inkább felvilágosult, mint jó protestáns figurája, aki neveléses helyzetbe hozza a katolikusok ceremóniáit, hiedelmeit. (339, 330, 228.) Szembe vethetjük az elmondottakkal, hogy a protestáns papság is hasonlóképpen pellengérré kerül. Ez igaz, de a célnak, az útés nyilvánvalóan különbözik a két esetben.

Ami az anekdotagyűjtemény formai kérdését illeti, szó volt már az előzőekben arról, hogy Hermányi személyileg mennyire az anekdota témákra hangolt egyéniség. Ha ilyenirányú tudatosságának foka még nem is jelenti a tökéletes művészi megformálásra való igyekezetet, mégis e tekintetben enyhíteni kellene az utószó szigorú mércéjén. A tudatosságnak nagyon sok eleme felhalmozódott már nála, s ő maga is többször nyilatkozik efféle kérdésekről: szinte magával vitatkozik, mi értelme van ilyen „rut dolgokat” tartalmazó „gyűlevész” munkát írni? Próbálja védeni művét a tanulságosság haszná- val, egyes részeit esetleg nemesíteni is igyekszik, de valójában úgy szereti ő azokat, ahogy vannak, s végeredményben szenvedélyesen kitart mellettük. A részletek kidolgozására is van figyelemre méltó megjegyzése. Ragaszkodik a prózának lényeges eleméhez, az aprócska tények megfigyeléséhez, felhasználásához: „nem hallgathatok el egy macskafarka-vágásnyi dolgot is” — írja —, majd más helyütt: „Enyed városának mostani állapotját világosítom, ha a mostani hadnagyot tetőtől fogva talpig leírom” (204, 87.). Érdemes volna e szempontból alaposabb elemzés tárgyává tenni azoknak az anekdotáknak kidolgozását, melyek két-három különböző formában is kikerültek Hermányi kezéből. Ilyeneket találhatunk a püspökök és papok különös cselekedeteiről szóló munkáiban, a prédikációs kötetekben és másutt is. Ezeket a helyeket a fogalmazás szinte már nüanszbeli eltéréseire is ügyel: formálja, csiszolja, kiszínezi alapanyagát; egyhelyütt sincs szó változtatás nélküli pusztá másolatokról. — Munkáit maga is szigorúan bírálja. Megítéli, hogy egyik vagy másik műve „prés és nyomtató betű alá méltó”-e, vagy sem (egy leveléből). Az anekdotagyűjteményről kiderül, hogy azt méltónak találta erre. — Feltűnő nála továbbá az írói magatartás szinte hivatásszerű felfogása is, s meglepő, mennyi régebbi és kortárs írók ismer, idéz vagy emleget.

Az utószó megállapítja, hogy Hermányi- nak van érzéke a szépirodalmi ábrázoláshoz. Rámutat prózájának párbeszédes jellegére, az eleven dialógusokra, amelyekben szembe- ötlően csillan meg a szerző szépirodalmi ére- nyének egyike. Az éretnyket azonban tovább lehet sorolni. Többek közül az anekdoták felépítésének, belső kidolgozásának vizsgálata arról győz meg, hogy ott több közös formai jegy következetesen egyöntetű alkalmazásban részesül. Így például mielőtt egy- egy anekdota előadásához kezdene, rendszeren pár soros helyzetismertető bevezetést ad, amellyel valósággal ráhangolja az olvasót az elkövetkező történetre. Művészi értelemben is elismerésre méltók ezek a rövidke bevezetők, valamiféle atmoszféra teremtő,

hangulati hatásuk van, amellel hogy a cselekmény megértéséhez nélkülözhetetlenek, s érdeklődést felkeltő szerepük is szembe-tűnő. Ezekben túlmenően itt kap helyet a személyeknek elsődleges bemutatása, jellemzése oly módon, hogy mire a „tettek” kerül a sor, az olvasó már a kor valóságában, a szereplők társaságában érzi magát. A cselekedetekeken keresztül ábrázolt jellemek szükségszerűen visszamutatnak a bevezetőkből megismert karakterekre, sőt a befejezés, a csattanó is az első soroknak szerves következménye, lezárója. Az elmondottak szerint közrefogott cselekményben elsőrendűen a bonyolítás, az ügyes mesészővés költi le a figyelmet, mely még ugyan csak anekdota fokozat, de jelesen megbirkózik kész regénytémák előadásával is. Stílus és nyelv tekintetében az alapos vizsgálat még jelentős eredményeket hozhat. Most csak utalok a látatás, a kézzel fogható realitás és a tömörség meglepően mesteri alkalmazására, ami egyébként Hermányi más műveinek is jellegzetesen sajátja.

Összegezőképpen felvetődik a kérdés, hogy hol helyezkedik el Hermányi működése irodalmunk fejlődéstörténetében? Az utószó nagy gondnal ad választ erre a kérdésre. Úgy ítéli, hogy mind eszmei, mind formai szempontból a feudális világ és polgári fejlődés, barokk és felvilágosodás, illetve barokk és klasszicizmus határán áll. S ha a Nagyenyedi Demokritusban az új korszak számos eleme meg is jelenik már, végeredményben mégis csak a letűnő korszak egyik jelentős művét tekintni beane. Bizonyos, hogy ezekkel a mondatokkal szerzőnk helyének kijelölése kiválóan sikerült, megadva azokat a kereteket,

amelyekbe a közelebbi vizsgálat eredményei is előre láthatóan beilleszthetők lesznek. Az utószóban azonban ezek a keretek még túlzottan mereveknek, igen nehezen megbontható válaszfaloknak mutatkoznak, s az új polgári világ ténylegesen nagyobb számban jelentkező eszmei és formai jegyei nem kellő súllyal esnek latba. Pedig ha az adott keretben maradunk is, lehetséges és szükséges a kisugárzó elemek, az előre mutató, határokat romboló jelenségek kiemelése, amely által a Hermányiról kialakított összkép realisabb, élesebb és határozottabb lesz.

Végül néhány szót magáról a kiadványról: helyes elvek követése valósul meg a közlésmódban még akkor is, ha pl. stílusvizsgálat céljából továbbra is a kéziratra leszünk kénytelenek támaszkodni, mivel az eredeti központosítás a könnyebb olvashatóság érdekében módosult. A „Magyar Könyvtár” egyik kötetről lévén szó, szélesebb olvasó réteget tételezünk fel. Eppen ezért még nagyobb mértékben elő lehetett volna segíteni a mű tömény gazdagságának teljesebb megértését. A kötet végén levő jegyzetek sajnos csak kizárólag az idegen szavak és szövegrészek fordítására szorítkoznak. Legáltalában a legfontosabb esetekben tárgyi, személyi jegyzetek is feltétlenül hasznosak lennének. Helyesebb lett volna talán a nyelvi fordításokat a könnyebb kezelhetőség céljából közvetlenül a szövegrészek után zárójelben vagy a lap alján közölni, s hátul tárgyi jegyzeteket, névmutatót, esetleg az eligazodás érdekében téma szerinti tartalomjegyzéket adni.

Gyenis Vilmos

KAZINCZY FERENC LEVELEZÉSE

23. köt. (Második pótkötet. 1927 óta előkerült, és kötetbe nem foglalt levelek gyűjteménye). Közzéteszi: Berlász Jenő, Busa Margit, Cs. Gárdonyi Klára, Fülöp Géza. Bp. 1960. Akadémiai K. 594 l.

Irodalomtörténész számára alig képzelhető el izgalmasabb olvasmány, mint egy jelentős alkotó eddig ismeretlen írása. A nagyfokú érdeklődés mélyén az a kérdés húzódik meg: vajon megváltoztatja-e, vagy milyen új színnel, új vonásokkal gazdagítja az ismeretlenség homályából napfényre került mű a szerzőjéről kialakult képünket.

Várakozással lapozzuk fel Kazinczy Ferenc levelezésének a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete gondozásában megjelent 23. kötetét, amely tömegével tárja elénk a mindaddig csak kéziratként vagy porlepte kiadványokban megbújt és most először összegyűjtött Kazinczy-leve-

leket, a Kazinczynak szóló válaszokat. — 285 levél — s közte 218 a Kazinczyé — tesz új vallomásokat a korról, szerzőkről, elsősorban azonban irodalmunknak arról a nagyjáról, aki — Petőfi szavaival — „fél századig Tartá vállán, mint Atlasz az eget, A nemzetiségnek ügyét.”

A Váczy János által összegyűjtött és sajtó alá rendezett 21 hatalmas kötet (1890—1911) s Harsányi István 22., első pótkötete (1927) után ez a könyv az olvasó számára nem annyira nagy meglepetéseket tartogat, mint inkább ismeretei kiegészítését, elmélyítését, helyenként kisebb korrekcióját nyújtja. Ha egészében többé-kevésbé világosan állt is